

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 43 Volume: 9 Issue: 43

Nisan 2016 April 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

MOLDO NİYAZ'IN ŞİİRLERİNDE TARİHİ GERÇEKLIK: RUS İŞGALİ ÖRNEĞİNDE HISTORICAL REALITY IN POEMS OF MOLDO NİYAZ: RUSSIAN INVASION EXAMPLE

M. Nurullah CİCİOĞLU*

Özet

Kırgız şiirinde XIX. yüzyılın başından itibaren sözlü gelenekten yazılı geleneğe geçiş süreci başlamıştır. Bu dönemde Kırgız edebiyatının temsilcileri olan "cazgiç akın"lar, medrese öğrenimi görmüş halk şairleridir. Onlar şiirlerini Arap harfleriyle ve elyazması olarak ortaya koymuştur. Bu dönemin şairleri, Rus işgali sürecini dinî ve millî bir yaklaşımla yansıttıkları ve bu süreçte yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik sıkıntıları eserlerinde realist bir yaklaşımla işledikleri için Sovyet döneminde onlara ve eserlerine karşı tavrı alınmıştır.

Bu şairlerden biri olan Moldo Niyaz'ın şiirlerinde de işgal yıllarında ve sonrasında yaşanan acıları görmek mümkündür. Moldo Niyaz, özellikle işgale karşı direnen Kırgız komutan Alımkul Atalık'ın mücadelesini destanlaştırmıştır. Bu çalışmada, tarihî olayların halk şiirine yansımaları örneklemek üzere, Moldo Niyaz'ın "Sanat Digarastari" adlı eserinde Rus işgalinin nasıl anlatıldığı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kırgız şiiri, Cazgiç akın, Moldo Niyaz, Alımkul Atalık, Şiirde tarihi gerçeklik.

Abstract

In Kyrgyz poem, the transformation process from oral tradition to written tradition has started since the beginning of XIX century. In this period, the representatives of Kyrgyz literature are "cazgiç akın", public poets, having had education in madrasahs. These poets put forth their poems in Arabic and in hand written form. Due to the fact that they reflected Russian invasion in religious and national terms and studied the political, social and economic problems experienced during this process, the poets of this period and their works were taken a stand against.

It is possible to see the agonies lived during and after the invasion in the poems of Moldo Niyaz, who is one of these poets. Moldo Niyaz carried the struggle of Alımkul Atalık, the Kyrgyz commander, who resisted against especially this invasion, into a legend. In this study, how Russian invasion was depicted was investigated from Moldo Niyaz's work, "Sanat Digarastari" as an example reflecting the historical events onto public poetry.

Key Words: Kyrgyz poetry, Cazgiç akın, Moldo Niyaz, Alımkul Atalık, Historical truth in poetry.

Giriş

Kırgız edebiyatı tarihinde, temelde sözlü geleneğin hâkim olduğu Ekim Devrimi'ne kadarki süreçte eserlerini yazarak oluşturan okur-yazar şairler "cazgiç akın" olarak anılmıştır.¹ Daha önceleri irticalen şiir söyleyen ve "tökmö akın" adı verilen halk şairleri tarafından "komuz" eşliğinde icra edilen şiirler, XIX. yüzyıldan itibaren "cazgiç akın"lar tarafından yazılı edebiyata dönüşmeye başlamıştır (Obozkanov, 2006: 18). Bu şairler, bölgenin kültür ve eğitim merkezleri olan Kaşgar, Taşkent, Semerkant, Kazan gibi şehirlerde medrese öğrenimi görmüş ve burada aldıkları eğitim çerçevesinde Arapça, Farsça ve Çağatay Türkçesini öğrenerek bu dillerde yazılmış olan eserleri de ders kitabı olarak okumuş kişilerdir. Medrese eğitimi almış okur-yazar kişiler için o dönemde "moldo" (molla) unvanı kullanıldığından bu şairlerin adları da genellikle bu unvanla birlikte anılmıştır. Bu şairlerin en tanınmış olanları, Moldo Niyaz (1823-1896), Moldo Kılıç (1866-1917), Aldaş Moldo (1874-1930), Tokolok Moldo (1860-1942), Nurmoldo (1838 - 1920)'dur.

Bu şairler, şiirlerini yine halka hitaben söyleyip yazdıkları için halkın anlayabileceği bir dil kullanmışlardır. Her ne kadar bazı şiirlerinde Çağatay Türkçesinin tesiri görülse de genel itibarıyla sade bir Kırgız Türkçesiyle halka hitap etmişlerdir. Anadolu sahasında, özellikle 18. yüzyıldan itibaren geleneksel ozan tipinden farklı olarak, eserlerini saz eşliğinde ve sözlü olarak icra etmek yerine yazılı olarak ortaya koyan ve "kalem şuarası" olarak adlandırılan şairlere oldukça benzeyen bu şairler de yine benzer bir adlandırmayla "cazgiç akın" olarak anılırlar.

* Yrd. Doç. Dr., Batman Üniversitesi

¹ "Akın" terimi ve "akın"lık geleneği ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kadırov, I. (1995). "Akın" Maddesi, Manas Ensiklopediya, c. I. Bişkek, s. 71-72.

“Cazgıç akın”ların yaşadığı ve eserlerini kaleme aldıkları dönem, XIX. yüzyıl ile XX. yüzyılın başlarına tekabül eder. Kırgızlar XIX. yüzyılın ortalarına kadar Hokand Hanlığı’nın idaresinde kalmışlar ve daha sonra da Rus Çarlığı idaresine girme süreci başlamıştır. Dolayısıyla “cazgıç akın”lar tam manasıyla bir geçiş döneminde yaşayıp eser vermiş, bu süreçte yaşanan bütün sıkıntıları eserlerine yansıtmuşlardır. Bu eserlerde hem Hokand Hanlığı dönemindeki başıbozuklukları hem de Rus işgali sürecinde yaşanan sorunları görmek mümkündür (Kariyeva, 2011: 3-4). Onlar kendi dönemlerinin aydınları olarak halkın yaşadığı sıkıntılara duyarsız kalmayarak dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik sorunlarını eserlerinde işlemişlerdir. Bu şekilde hem halkın duygu ve düşüncelerine tercüman olmuş hem de şiirlerini halkı bilinçlendirmek için bir araç olarak kullanmışlardır.

“Cazgıç akın”ların en dikkat çekici özelliklerinden biri de, başta destanlar olmak üzere, sözlü kültür ürünlerinin olağanüstü, fantastik anlatım tarzından uzak olmaları ve eserlerinde abartılara dahi çok az yer vererek yaşadıkları toplumu ve olayları realist bir biçimde yansıtmış olmalarıdır (Koylubayev, 2010: 6). Ancak tam da bu özelliğinden dolayı bu ürünler, dönemin güncel olaylarını halkın bakış açısıyla yansıtan eserler olarak Sovyet döneminde hiç itibar görmemiştir. Bunlardan Kalıgul, Arstanbek, Moldo Kılıç gibi şairlerin yazdıkları eserler elyazması halinde kalmış ve bunları bastırmak bir yana elyazması nüshalarının okunması bile “tarihi gerçeklerle uyumuyor”, “dini”, “halka karşı bakış açısı içeriyor” bahaneleriyle yasaklanmıştır (Kariyeva, 2011: 3-4).

Bu akınların edebi mirasları dönemin tarihi olaylarına ışık tutacak nitelikte bilgiler içermesine rağmen, bu özellikleri göz ardı edilmiştir. Onların şiirlerindeki bilgilere kıyasla, Sovyet döneminde XIX. yüzyıl ile XX. yüzyılın başlarıyla ilgili verilen bazı tarihi bilgilerin gerçeklerden uzak, taraflı bir yaklaşımla ortaya atıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin dönemin tarihiyle ilgili Sovyet kaynakları Güney Kırgızistan’ın Rusların eline geçmesini tamamen bölge halkının “kendi isteğiyle” ve “barışçı bir şekilde” gerçekleştiğini belirtmişse de bu akınların eserlerinde yer alan bilgiler durumun aslında çok farklı olduğunu göstermektedir. Onların şiirlerinde Rus ordusunun işgalini, halka karşı sömürgeci yaklaşımları ve yüklenen ağır vergileri görmek mümkündür (Kariyeva, 2011: 147-148). Bu durum Ruhi Ersoy’un aşağıdaki tespitleriyle tamamen örtüşmektedir:

“Tarihsel dönemler içerisinde iktidarlar, geçmişi kendi algılayışı ve siyasal hedefleri doğrultusunda takdim edebilirler. Bilgi ve belgeleri, iktidarı merkeze alan bir nevi egemenin tarihini anlatacak biçimde düzenleyebilirler. Siyasal iktidarlar bununla da kalmayıp asayiş kaygısıyla tarihsel olayları ve buna ilişkin belge düzenini kendi yargılarını destekler mahiyette düzenleyebilirler. Tarihin bu tarz kayda geçirildiği ortamlarda söz konusu olayların birinci derecedeki kahramanlarının hadiselerdeki konumu kayıt altına alınmayabilir. Bu gibi durumlarda farklı toplumsal katmanların ve tarafların edebi eserlerinde ve sözlü kültürlerinde tarihî olayların sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesi olaylarla ilgili alternatif bilgi ve belgelerin bulunması mümkündür. Böylece bu üretimlerden tarihî bir kaynak olarak faydalanmak mümkün hale gelir.” (2004: 106).

Fuad Köprülü halk şairlerinin büyük tarihî hadiseler karşısında halkın duygu ve düşüncelerini yansıttıkları, tarihî şahsiyetlere duyulan sevgi ve nefretlerini anlattıkları farklı türlerdeki şiirlerinin, “dar manasıyla tarihî bir vesika mahiyeti” taşıdıklarını belirtir (Köprülü, 2012: 183). Folklor ürünlerinin tarihi olayların aydınlatılmasında bir veri olarak kullanılabilmesi konusu Köprülü’nün yanı sıra birçok bilim adamı tarafından benimsenmiştir. Ersoy, bu bilim adamlarının görüşlerini de ortaya koyarak bu konuda ulaştığı neticeyi şöyle ifade eder: “Bu bilgilerden hareketle, edebî metnin ve sözlü kültür ürünlerinin çağdaş tarih araştırmacılığında muteber kaynaklar olduğu söylenebilir. Fakat böyle bir çalışmada disiplinler arası bir bakış açısına, sağlam bir iç ve dış tenkit bilgisine sahip olma zarureti vardır. Edebî ve tarihî eserler incelenerek, ait olduğu dönemin ve toplumun estetik tutumu ve değer yargıları, karşı duruşları, farklı statüleri norm ve davranışları hakkında bilgi sahibi olunabilir.” (2004: 107).

Bu tespitlerden yola çıkarak bu çalışmada Moldo Niyaz’ın “Sanat Digarasttari” adlı kitabında yer alan şiirlerindeki Rus işgali ve bu işgalin Kırgız halkı üzerindeki etkileriyle ilgili bilgiler çerçevesinde folklor ürünlerinin tarihe kaynaklık etmesi örneklenecektir.

1. Moldo Niyaz: Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Eserleri

Moldo Niyaz, 1823-1896 yılları arasında yaşamıştır. Kırgızistan’ın Oş şehrinin Kadamcay bölgesinde doğduğu ve Kaşgar şehrinde medrese öğrenimi gördüğü bilinmektedir (Tillebayev, 2004: 7). Kendisi Kırgızların yaşadığı Arka, Ancıyan gibi Çin’e bağlı şehirlerin de bulunduğu geniş bir bölgeyi gezmiş ve elyazması olarak çoğalttığı kitaplarını buralarda yaşayan Kırgızlar arasında yaymaya çalışmıştır. Onun yaşadığı yıllar, Hokand Hanlığı dönemine rastlar. Bu dönemde belirli merkezlerde açılan medreselerde ve

en son Kaşgar'da öğrenim gören Moldo Niyaz, "Kırgız, Arap, Farisi, eski Türk dillerini bilen ve bu dillerde rahatlıkla yazabilen", kendi döneminde "müderris" seviyesinde bir akındır (Sooronov, 2009: 91).

Moldo Niyaz, kendi döneminin insanı olarak eserlerinde İslamî düşünce temelinde bir bakış açısı görülür. Eserlerindeki dünyayı, toplumu algılayışı ile insan ilişkilerine ve tarihi olaylara yaklaşımında İslamî bakış açısı açıkça görülür (Cusupov, 1999: 12-13). Kırgız edebiyatında onun önemli bir yeri vardır. Onun eserleri Kırgız Türkçesiyle en evvel yazıya aktarılan şiirlerden oluşur. Eserleri incelendiğinde modern şiire yakınlığı dikkat çeker (Akmataliyev vd. 2004: 257-258). Sulayman Kayıpov'a göre Moldo Niyaz, "cazgıç akınlar" arasında şiirleri edebî üsluba en yakın olan akındır. O, geleneksel türlerin muhteva ve şekil özelliklerine kendine özgü yenilikler katarak onları zenginleştirmiştir. Bu özelliklerden olmak üzere, Kırgız halk şiiri türlerinden olan "sanat"ın muhteva sınırlarını genişleterek, bu türü sadece didaktik değil aynı zamanda tarihî gerçeklik unsurlarını da kapsayacak şekilde kullanır. "Onun şiirlerinde, irticalen şiir okuma sanatında rastlanmayan detaylar bulunmaktadır." (2009: 111).

Kırgızistan İlimler Akademisi Elyazmaları Arşivinde Moldo Niyaz'ın üç elyazması kitabı bulunmaktadır. Birinci kitap, Arşivde 429 katalog numarasıyla kayıtlıdır. Bu kitap "Sanat", "Sanat Digar", "Sanat Hasirat", "Sanat Digarast" şiirlerinden oluşmaktadır. Bu şekilde diğer iki kitapta da şiirler "Sanat", "Sanat Digar" ve "Sanat Digarast" adlarıyla yer almış; fakat numaralandırmalarla birbirinden ayrılmıştır. Arşivde ikinci kitap 553 numara ile üçüncü kitap ise 147 katalog numarasıyla kayıtlıdır (Moldo Niyaz, 1993: 160-161).

Moldo Niyaz'ın eserleri Kırgızistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığına kavuşmasından sonra tam manasıyla incelenebilmiştir. Onun kitapları üzerinde en fazla incelemelerde bulunan araştırmacı, bu ve benzeri eserleri gün yüzüne çıkararak ve Kırgızların Sovyet öncesi dönemde de yazılı eserleri olduğunu - özellikle de kendi halkına- gösterme gayretiyle, çalışma hayatına büyük bir değer kazandıran Omor Sooronov'dur (Sooronov, 2009: 128-131). Bu kitaplardan biri de çalışmanın konusunu oluşturan "Sanat Digarasttari" adlı eserdir. Sooronov, Arap harfleriyle elyazması olarak saklanan bu eseri günümüz Kırgız halkının okuyabileceği Kiril alfabesiyle yeniden bastırmıştır.

2. Moldo Niyaz'ın Gözüyle Rus İşgali veya "Millî Mücadele"

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Hokand Hanlığı'nın siyasi durumu iç çekişmelerden dolayı oldukça zayıflamıştır. 1865'te Buhara Emirliği ile Hokand Hanlığı arasındaki anlaşmazlıklar sebebiyle Ruslar, Hokand Hanlığı için stratejik öneme sahip ve en büyük şehri olan Taşkent'i işgal etme fırsatı yakalamışlardır. Taşkent üzerine yürüten Rus ordusuna karşı mücadele veren Hokand Hanlığı askerlerinin başında bulunan Alımkul Atalık (1829-1865), Rus işgaline karşı verilen mücadelede günlerce savaşır ve sonunda şehit olur (Osmonov, 2004: 81-82). Alımkul Atalık Hokand Hanlığı yönetiminde oldukça saygın ve nüfuzlu bir kişidir. Bir dönem vezirlik görevini de yürütmüştür. Bu görevi sırasında özellikle dış politikaya önem vermiş "Türkiye, İngiltere, Afganistan, İran ve Çin'e elçiler göndermiştir." (Kariyeva, 2011: 14-15).

Moldo Niyaz, Rusların Türkistan, Evliya-Ata ve Çimkent şehirlerini işgalini ve işgale karşı Orta Asya Müslümanlarının verdiği mücadeleyi şiirlerinde işlemiştir. "Sanat Digarasttari" adlı kitabında yer alan "I. Sanat Digarinde" şiiri, bu mücadelede büyük fedakârlık göstererek Rus ordusunun ağır silahları karşısında durabilen ve sonunda şehit olan Kıpçak komutan Alımkul'un kahramanlıklarının destanıdır.

Eser 374 dizeden oluşan uzun bir manzumedir. Başından sonuna kadar belirli bir plan dâhilinde yazılmış olmakla Kırgız destanlarının geleneksel tarzına uygun olarak bir "sefer epizodu" özelliğindedir. Giriş kısmında genel olarak nelerin yaşandığından bahisle beylerden ve hanlardan ayrılmış olmaktan dolayı üzüntü ifade edilir ve eserde bu genel ifadelerden sonra asıl anlatılacak olan Alımkul'dan bahis açılır. Bu giriş tarzı aslında Kırgız destancılık geleneğindeki "comok başı"² (destan başlangıcı) bölümüne benzer:

<i>Calgan aytpay, ak aytsam</i>	<i>Yalan değil, gerçeği söylersem</i>
<i>Ötüp ketken marttardi</i>	<i>Geçip giden mertleri</i>
<i>Öksüvöyt könül dağı aytsam</i>	<i>Kanmaz gönül ne söylesem</i>
<i>Beş kün ötör bu dünyada</i>	<i>Beş günlük bu dünyada</i>
<i>Beklerden biz ayrıldık.</i>	<i>Beylerden biz ayrıldık.</i>
<i>Karani çok bu dünya</i>	<i>Vefası yok, bu dünyanın</i>
<i>Handardan biz ayrıldık.</i>	<i>Hanlardan biz ayrıldık.</i>

² Sözlü halk anlatılarının başında yer alan bu bölüm, destanların sözlü icralarında da kullanılmıştır. Bu şekilde bir başlangıç, özellikle büyük "Manasçı"ların repertuarında mevcuttur (Mukasov, 1995: 223).

Kırgız menen sart ede, Kırgız ile Sart idi,
Kırgız sartttın içinde Kırgız Sart'ın içinde
Kıpçaktan çıkan mart ede. Kıpçak'tan çıkan mert idi.
Ak colborstoy Alımkul (s. 60)³ Ak kaplan gibi Alımkul

...

Buradaki dizelerde Alımkul için kullanılan “ak colbors” benzetmesini, şiirin ilerleyen kısımlarında “ak şumkar”, “tuygun” gibi benzetmeler izler. Bu tür benzetmeler de yine Kırgız destanlarında, özellikle başkahramandan bahsedildiğinde, sıkça kullanılır. Aynı şekilde düşmanların tanıtımı da şiirde geleneksel destanlardaki gibidir. Geleneksel kahramanlık destanlarında kahramanın tanıtımı ne kadar önemliyse, düşmanın tanıtımına da o kadar özen gösterilir ve ayrıntılı tasvirlerle düşman portresi çizilir. Düşman çirkin ve nefret uyandıran fiziksel özellikleriyle verilir. Bu şiirde düşmandan bahsedilirken kullanılan “sarı baş kafir”, “it kafir”, “murutu kirip oozuga” (bıyıkları ağzına girmiş), vb. ifadeler yer almıştır. Bu tanıtımdan sonra düşmanın saldırısından bahsedilir ve haber Alımkul’a ulaşır:

Orus kelip kamadı Ruslar gelip sardı
Oluya-Ata, Çimkentti. Evliya-Ata, Çimkent'i.
Alıbiz karıp boldu dep Halimiz garip oldu, diye
Acıratıp algın dep, Ayırıp alın, diye
At öltürüp, suu tizgin At öldürürcesine, doludizgin
Alımkulga til cetti. (s. 61) Alımkul'a haber ulaştı.

...

Alımkul haberi alır almaz ordusunu hazırlamaya başlamıştır. Bu kısımda kahramanın “sefere hazırlık” sahnesi ayrıntılı bir biçimde anlatılır. Kahramanın silahlarını ve atını hazırlamasıyla ilgili dizelerde geleneksel kahramanlık destanlarındaki sahneler canlandırılmıştır:

Kızıl çıray at minip, Kızıl cins atına binip,
Kıl kuyrugun şart tüyüp, Kıl kuyruğunu düğümleyip
Aldı - kişinin karabay Önüne arkasına bakmadan
Alımkul çıktı kazatka. Alımkul çıktı gazaya.
Tünü-künü turbastan Gece gündüz durmadan
Cürüş kıldı Alımkul. Yürüyüş kıldı Alımkul.
At başını burbastan Atının başını çevirmeden
Gayratıga çıdabay Dayanılmaz gayretle
Uruş kıldı Alımkul. Vuruş kıldı Alımkul.
Kıtaydı cetip kıram dep, Çin'e varıp kırayım diye,
Ceti baş kafir orustu Yedi baş kâfir Rus'u
Cer menen ceksen kılam dep, Yerle yeksan kılalım diye,
Ceti künnün içinde Yedi gün içinde
Cetip Çimken üstündö Yetişip Çimkent üstünde
Uruş kıldı Alımkul. (s. 61-62) Vuruş kıldı Alımkul.

...

Bu ilk savaş Çimkent'in savunmasına yöneliktir ve burada bir başarı elde edilmiştir. Şiirde bu başarı Alımkul'un kahramanlıklarının bir neticesi olarak görülür. Bu savaşın sonunda kahramanın zaferi şu dizelerle özetlenmiştir:

Kırgın salıp (oruska) Kıran salıp Ruslara
Kıyganı keldi Alımkul. Kırıp geçti Alımkul.
Olco kılıp kafirdin Ganimet olarak kâfirin
Atın aldı Alımkul. Atını aldı Alımkul
Öltürböstön korkutup, Öldürmeden korkutup
Ötün aldı Alımkul. (s. 62) Ödünü aldı Alımkul.

...

3 Moldo Niyaz'ın “Sanat Digarastari” adlı eserinden yapılan alıntılar ve bu esere yönelik atıflarda sadece sayfa numarası verilecektir.

Şiirin devamında bu başarıya anlam vermeye çalışanlardan bahsedilmiştir. Bazıları bu zaferi Kazakların yardımına bazıları da Müslüman askerin imanına bağlar. Gerçekte ise bu bir zaferden çok dayanabilme başarısıdır ve neticede bir anlaşmayla Evliya-Ata ve Bişkek, Ruslara bırakılır.

<i>Kafir menen musulman</i>	<i>Kâfir ile Müslüman</i>
<i>Armansız uruş köp kılıp,</i>	<i>Amaçsızca vuruşup</i>
<i>Eç murartka cete albay</i>	<i>Hiç muradına eremededen</i>
<i>Elçi koyup araga</i>	<i>Elçi koyup araya</i>
<i>Eki caka ayrıldı.</i>	<i>İki tarafa ayrıldı.</i>
<i>Oluya-Ata, Pişkegi -</i>	<i>Eoliya-Ata, Bişkek'i</i>
<i>Orus kafir ol ketti. (s. 62)</i>	<i>Rus kâfir alıverdi.</i>

...

Bu savaştan sonra şiirde Alımkul'un ve halkının rahat hayatı tasvir edilir. Hayat normale dönmüş, huzur içinde bir yaşam kurulmuştur. Aradan iki yıl geçer ve Rusların tekrar saldırdığı haberi gelir. Bu kısımda Alımkul'un haberi alır almaz vatanseverlik duygularıyla, yeniden sefere hazırlanması anlatılır. Düşmanın saldırısını öğrenince yerinde duramaz ve ölümü göze alarak sefere çıkar. Şiirde Alımkul'un savaş sırasında gösterdiği kahramanlıkları ve neticede şehit olmasını anlatan kısmı örneklemek üzere aşağıdaki dizeler derlenmiştir:

<i>Oltura albay orduda</i>	<i>Oturamayıp şehirde</i>
<i>Oruska ketti Alımkul.</i>	<i>Rus'a gitti Alımkul.</i>
<i>Baatırlığın barçaga,</i>	<i>Bahadırlığın herkese,</i>
<i>Azamattığın aalamga,</i>	<i>Büyükülüğün âleme,</i>
<i>Bütündüğün Buharga,</i>	<i>Birlikteliğin Buhara'ya,</i>
<i>Ürüstömdüğün Urumga</i>	<i>Rüstemliğin Rum'a</i>
<i>Maalim bolup cetti ede</i>	<i>Malum olup yetiştii.</i>

...

<i>Akıret sapar cakın dep,</i>	<i>Ahiret seferi yakın, diye</i>
<i>Azapka kettin Alımkul.</i>	<i>Azaba gittin Alımkul.</i>
<i>Gazi, şeyit bolom dep,</i>	<i>Gazi, şehit olayım, diye</i>
<i>Kazatka kettin Alımkul.</i>	<i>Gazaya gittin Alımkul.</i>
<i>Aldı-kiyinin karabay</i>	<i>Önüne ardına bakmadan</i>
<i>Şaşıp ketti Alımkul.</i>	<i>Acele gitti Alımkul.</i>

...

<i>Kafırğa karap üç colu</i>	<i>Kâfire doğru üç sefer</i>
<i>Kazat kıldı Alımkul.</i>	<i>Gaza kıldı Alımkul.</i>
<i>Ahiretin başını</i>	<i>Ahiretin başını</i>
<i>Azat kıldı Alımkul.</i>	<i>Azat kıldı Alımkul</i>

...

<i>Aç böürödöy açınıp,</i>	<i>Aç kurt gibi gerinip</i>
<i>Koydoy kırdı Alımkul.</i>	<i>Koyun gibi kırdı Alımkul</i>
<i>Tokoydogu toñuzday</i>	<i>Ormandaki domuz gibi</i>
<i>Uuday kıldı Alımkul.</i>	<i>Zehirledi Alımkul.</i>
<i>Kızıl kanın agızıp,</i>	<i>Kızıl kanını akıtıp</i>
<i>Suuday kıldı Alımkul.</i>	<i>Su gibi kıldı Alımkul.</i>
<i>Kafirdin tögüp kanıñı,</i>	<i>Kâfirin döküp kanını,</i>
<i>Dozokko salıp canıñı</i>	<i>Cehenneme gönderip canını</i>
<i>Tokmktop cançıp başını</i>	<i>Tokmakla ezip başını</i>
<i>Unday kıldı Alımkul.</i>	<i>Un gibi kıldı Alımkul.</i>

...

<i>Hadiya kılıp başıñdı</i>	<i>Hediye edip başını</i>
<i>Azizdarga koşulup,</i>	<i>Azizlere katılıp</i>
<i>Şaşpay cetti coomartım</i>	<i>Yavaşça yetiştii cömerdim</i>
<i>Şeyitterge koşulup,</i>	<i>Şehitlere katılıp</i>

Aziz başın ol ede, Aziz başın o idi,
Arşka canın cetti ede Arşa canın yetiştii

...

Efakta canın üzüldü Afakta canın çekildi
Çıraktay közüñ süzüldü. Mum gibi gözüñ süzüldü.
Musafır taşken şaarida Misafır olarak Taşkent'te
Beit boldun, Alımkul. Mezar oldun, Alımkul.
Çočkogo urup özüñdü Domuza vurup kendini
Şeit boldun Alımkul. (s. 64-65) Şehit oldun Alımkul.

...

Direnışin sembolü haline gelen Alımkul'un şehit olmasıyla birlikte bütün düşmanlar sevinmiştir. Çünkü Alımkul'un olmayışı, artık istedikleri gibi hareket edebilecekleri manasına gelmektedir:

Ordodon tuygun uçtu dep Kaleden doğan uçtu, diye
Oruska çaptı süyünçü. Ruslara müjde yetiştii.
Kırgızdın hanı öldü dep Kırgızların hanı öldü, diye
Kitayga çaptı süyünçü. Çin'e müjde yetiştii.
Butparas mañgıt aralaş Putperest Mangıt karışık
Buharga çaptı süyünçü (s. 65) Buhara'ya müjde yetiştii.

...

Moldo Niyaz'ın "Sanat Digarastari" adlı kitabında Rus işgali sürecini en ayrıntılı biçimde anlatan şiir budur. Bunun yanında işgal sonrası halkın yaşadığı problemleri ve şairin işgalden sonraki hissiyatını anlatan şiirler de vardır. Kitapta yer alan "IV. Sanat Digar" şiirinde şair "Kâfirin zulmünün bu yurttta, Yaşandığını gördüm", "Müslüman'ın kâfirlerce, hor görüldüğünü anlatıyorum" dizelerinde, yaşanan zulme kendisinin şahit olduğunu belirtir. Aynı şiirde yer alan şu dizeler de durumu özetlemektedir:

Kâfirdi kuday zor kıldı, Kâfiri Allah güçlü kıldı,
Ayak astı musulman Ayakaltında Müslümanların
Basılganga küyömün. Çiğnenmesine yanıyorum.
Satıbaldı, Murzalar Satıbaldı, Murzaların
Asılganga küyömün (s. 96) Asılmasına yanıyorum.

...

Bu zulümler karşısında şair hislerini "yanıyorum" ifadesiyle belirtir ve şiirin devamında sıraladığı her üzüntüsünden sonra bu ifadeyi kullanır: "Fakirlere yanıyorum", "Kâfir zulmünün bu yurda, gelmesine yanıyorum" vb. Ayrıca dönemin önemli kişilerinin tek tek öldürülmesini veya suçsuz yere cezalandırılmasını, sürgüne gönderilmesini şair sırayla anlatır ve sonunda "yanıyorum" ifadesiyle bu durumdan dolayı ne kadar müteessir olduğunu belirtir. Aynı şiirde Alımkul Atalık'ın şehit olmasının ve Rusların hâkimiyetine girmenin üzerinden otuz yıla yakın bir süre geçmiş olmasına rağmen Moldo Niyaz bu durumu kabullenmeyip halkın yaşadığı zorlukları şiirlerinde anlatmaya devam etmiştir.

Otuz cıga cakındap Otuz yıla yakındır
Orus kelip zor boldu Ruslar gelip hâkim oldu
Oñ, soldun baarı kor boldu Sağ, solun hepsi horlandı
Sail kündö kış tüşöt Belli günde kış bastırır
Musulmandar başıga Müslümanların başına
Muñaytıp kanday küñ tüşöt.(s. 97) Ne kadar sıkıntılı gün bastırır.

...

Moldo Niyaz, Rus işgali sırasında halkın yaşadığı sıkıntıları anlattığı gibi "X. Sanat Digarast" şiirinde de işgal sonrasında yaşanan toplumsal sorunları, halkın bazı değerlerini yitirmeye başladığını, ahlakî bir yozlaşmaya doğru gidildiğini gözlemlemiş ve dile getirmiştir:

Sarı baş kafir begibiz Sarıbaş kâfir beyimiz (oldu)
Osol boldu elibiz Rezil oldu elimiz
Orus kafir begibiz. Rus kâfir beyimiz (oldu)
Azamat erler çok boldu Büyük erler yok oldu
Albars kafir bek boldu. Albars kâfir bey oldu.
Musulman mınça kor boldu Müslüman bu kadar horlandı

<i>Butparas kafir zor boldu.</i>	<i>Putperest kâfir güçlü oldu.</i>
...	
<i>Musulmandı butparas</i>	<i>Müslüman'ın putperest</i>
<i>Minip aldı moynuga.</i>	<i>Boynuna biniverdi.</i>
<i>Kögöndöy kögörüp,</i>	<i>Sığır sineği gibi göğeren</i>
<i>Közün kursun butparas</i>	<i>Gözün kurusun putperest</i>
<i>Baldır baldır süylögön</i>	<i>Baldır baldır söyleyen</i>
<i>Sözün kursun butparas.</i>	<i>Sözün kurusun putperest</i>
...	
<i>Albars kafir zamanı</i>	<i>Albars kâfirin zamanında</i>
<i>Arzan bolbolyt galabız</i>	<i>Ucuz olmuyor ekmeğimiz</i>
<i>Adepti bilbeyt balabız.</i>	<i>Edep bilmiyor evladımız.</i>
<i>Akıretti berbese</i>	<i>Ahireti vermese</i>
<i>Ara coldo kalabız. (s. 58)</i>	<i>Arada kalacağız.</i>

Moldo Niyaz'ın şiirlerinde, Alımkul Atalık döneminde verilen özgürlük mücadelesini anlatırken kendine güven, mücadeleci tavır, azim ve kararlılık hissedilir. Ancak verilen mücadelelerin akamete uğraması sonucu onun hissettiği büyük hayal kırıklığını da yine onun şiirlerinde bulmak mümkündür. Bununla beraber Moldo Niyaz, mücadele sürecinde nasıl ki halkta kahramanlık duygularını yüceltmeye yönelik eserler yazmışsa daha sonraki dönemde de yine halkın duygu ve düşüncelerinin tercümanı olarak, ona yapılan haksızlıklar karşısında susmayıp, şiirlerini bu dönemde yaşanan haksızlıkları ve zulmü ifşa etmek için kullanmıştır. Yukarıdaki dizeler de yine bu zulme karşı duruşu sergileyen dizelerdendir. Ancak şairin, bu durum karşısında ahireti, yani ölümü, arzulayacak kadar kendini çaresiz hissettiği görülmektedir. Aynı şiirin devamında bu çaresizlik onu başka çıkış yolları aramaya iter ve bu zulmü durdurabilecek farklı güçlerin müdahalelerini arzular. Şair bu arzusunu da "Rum diyarından, Frenk diyarından, Buhara'dan asker gelse" diyerek dönemin güçlü gördüğü devletlerinin veya "İmam Mehdi gelse" diyerek manevi güçlerin yardımına ilişkin talepleriyle belirtmiştir (s. 58).

Moldo Niyaz'ın tarihî olaylar ve bu olayların halkın üzerinde meydana getirdiği etkiyi anlattığı başka şiirleri de vardır. Hokand Hanlığı'nda vezirlik yapan Alımbek Datka ve onun ölümünden sonra "Datka" unvanını alarak halkın başına geçen eşi Kurmancan Datka da Moldo Niyaz'ın şiirlerinde ayrıntılı biçimde anlatılmıştır. Kurmancan Datka, çok zor günler yaşayıp gerektiğinde halkı için evladından vazgeçebilen bir vatansever olarak tarihe geçmiştir.⁴ Moldo Niyaz "Sanat Digarasttari" adlı eserinde yer alan "Kurbancan Datka" şiirinde Kurmancan Datka'yı bir destan kahramanı gibi tasvir eder. Onun yaşadığı sıkıntıları ve halkı için kıldığı fedakârlıkları anlatır. Ayrıca "I. Sanat Digarast" şiirinde de onun çocuklarının uğradığı zulümden bahseder:

<i>Alımbek datka baldarı</i>	<i>Alımbek Datka'nın çocukları</i>
<i>Atasından zor boldu.</i>	<i>Babasından daha fena oldu.</i>
<i>Albars kafir oruska</i>	<i>Albars kâfir Ruslarca</i>
<i>Akırı cürüüp kor boldu.</i>	<i>Sonunda gidip horlandılar.</i>
<i>Abak bolup asılıp,</i>	<i>Mahpus olup asılıp</i>
<i>Sibirge ketip sil boldu. (s. 101)</i>	<i>Sibirya'ya gidip zelil oldu.</i>

"Âşıklık geleneği" ile "akınlık geleneği" arasındaki müştereklere bakıldığında⁵ bu iki geleneğin bir ağacın dalları gibi birbirine benzediği görülmektedir. Müslüman Türklerin Rus işgaline karşı mücadelelerine şahit olan Moldo Niyaz ve Âşık Şenlik'in bu durum karşısındaki tavırları da bu benzerliğin bir göstergesidir. Orta Asya'nın işgaliyle aşağı yukarı aynı döneme denk gelen Kars ve çevresinin işgali de yine Ruslar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu işgal karşısında Âşık Şenlik'in şiirlerini işgale karşı tavır almak için kullanması⁶ gibi Moldo Niyaz da şiirlerini aynı amaçla ortaya koymuştur. Özkul Çobanoğlu'nun âşık tarzı destanların işlevleri konusunda verdiği bilgilere göre kıyaslarsak (2000a: 112-122) Âşık Şenlik'in şiirlerinin

⁴ Kurmancan Datka ve onun Kırgız halkı için önemini Nerin Köse ayrıntılı biçimde anlatmıştır (Köse, 2002).

⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Arvas, Abdusselam. (2011). "Akınlık" Ve "Âşıklık" Geleneği Arasındaki Bazı Ortaklıklar (Togolok Moldo Örneği), *Turkish Studies*, Sayı: 6/3. s. 513-522.

⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Gökşen, Cengiz. (2012). "Âşık Şenlik'in Kars'ın İşgal Yıllarında Söylediği Koçaklama ve Destanların Halk Üzerindeki Etkisi", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 1/3, s. 118-135.

işlevleriyle Moldo Niyaz'ın şiirlerinin işlevleri arasında herhangi bir fark yoktur. Halk şairlerinin, şiirlerini bu tür bir işlevi yerine getirmek üzere kullanmalarını Özkul Çobanoğlu şöyle değerlendirir:

"1877-78 Türk Rus harbinden 1918 yılına kadar Rus işgali altında kalan Kars ve hinterlandında başta Âşık Şenlik olmak üzere yöre âşıklarının tamamı, denilebilir ki halkbilimi mahsullerinin William Bascom tarafından dört temel işlevi olarak kabul edilenlerden geleneksel olarak hoşça vakit geçirme, eğlendirme işlevinden başka kültürel değerleri bir kuşaktan diğerine aktararak, değerlere, toplum kurumlarına ve törelere destek vermenin yanı sıra Türk milletinin 'âşık' kimlikli birer ferdi olarak karşılaşılan Rus işgal ve asimilasyonuna karşı, Türklük şuurunun uyanması, hürriyet mücadelesinin örgütlenmesi ve ayakta kalması için bağlamalarını ve koşulları destanlarını en etkili araçlar olarak kullanmışlardır." (Çobanoğlu, 2000b: 73).

Moldo Niyaz'ın böyle bir işlevle yazdığı şiirler, aslında Kırgız Türklerinin Rus işgali sırasında verdikleri "Millî Mücadele"nin destanlaştırılmasıdır. Bu süreci realist bir yaklaşımla anlatan şairin eserlerinin aynı zamanda dönemin tarihiyle ilgili önemli bilgiler içerdiği görülmektedir.

Sonuç

Halk şairlerinin kendi dönemlerinde yaşanan tarihi olayları eserlerinde işlemeleri, Anadolu sahasındaki âşık tarzı şiir geleneğinde çok yaygın bir özelliktir. Tarihte birçok savaş, özellikle de Yeniçeri arasında yer alan asker âşıklar tarafından destanlaştırılmıştır. Bu durum, folklor ürünlerinin tarihî olayları aydınlatmada en azından bu olaylar karşısında halkın tutumunu, duygu ve düşüncelerini anlayabilmek açısından kullanılabileceği fikrini canlandırır. Özellikle bu savaşlar sırasında yaşanan işgallerin halk üzerinde nasıl etkiler bıraktığını anlamak açısından âşıkların destanlarına bakmak yeterli olacaktır.

Moldo Niyaz'ın şiirlerinde de yaşadığı dönemin tarihine ışık tutacak nitelikte bilgiler mevcuttur. O dönemde bölge için en önemli olay şüphesiz Rus işgalidir. Bu sebeple Moldo Niyaz'ın şiirlerindeki tarihî unsurlarla ilgili tespitler yaparken şiirlerinde yoğun bir biçimde işlediği Rus işgali süreci ele alınmıştır. Neticede Moldo Niyaz'ın Rus işgali sürecini başlatan savaşlardan itibaren her aşamayı ayrıntılı bir biçimde şiirlerine yansıttığı görülür. Bu savaşlarda işgale karşı direnen orduyu ve komutanı yüceltmiş ve onların mücadelelerini bir destan havası içerisinde anlatmıştır. Savaşın yenilgiyle sonuçlanmasından sonra Rusların başlattığı işgal sürecinde bölge halkının yaşadığı sorunları, içinde buldukları ruh halini, işgalci güçlerin tahkir edici tutumlarını anlatmıştır. Bunun yanında Rus işgali sürecinde bölgedeki önemli kişiler, bunların işgal karşısında ortaya koydukları tavırlar, Ruslara destek veren veya karşı çıkan beyler, Moldo Niyaz'ın şiirlerinde konu edilmiştir. Şüphesiz bu anlatılanlar, XIX. yüzyıl Orta Asya tarihiyle ilgili ayrıntılı bilgiler içermektedir. Özellikle Sovyet döneminde resmî ideolojinin sübjektif yaklaşımıyla yazılan o dönem tarihine ait ayrıntılar, dönemin halk şairlerinin eserlerinin incelenmesiyle daha iyi anlaşılacaktır.

KAYNAKÇA

- AKMATALİYEV Abdıldacan vd. (2004). *Kırgız Adabiyatı*, Bişkek: Mamlekettik Til cana Entsiklopediya Borboru.
- ARVAS, Abdusselam (2011). "Aknlık" Ve "Âşıklık" Geleneği Arasındaki Bazı Ortaklıklar (Togolok Moldo Örneği), *Turkish Studies*, Sayı: 6/3. s. 513-522.
- CUSUPOV, Keneş (1999). *Kırgız Poeziyasının Antologiyası*, c. I. Bişkek: Kırgızstan Soros Fondu.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2000a). *Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü*. Ankara: Akçağ.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2000b). "İşgal Edilen Vatan Topraklarında Âşık Edebiyatının İşlevleri ve Âşık Şenlik", *Âşık Şenlik Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. 69-73.
- ERSOY, Ruhi (2004). "Sözlü Kültür ve Sözlü Tarih İlişkisi Üzerine Bazı Görüşler", *Milli Folklor*, S. 16/61, s. 102-110.
- GÖKŞEN, Cengiz (2012). "Âşık Şenlik'in Kars'ın İşgal Yıllarında Söylediği Koçaklama ve Destanların Halk Üzerindeki Etkisi", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 1/3, s. 118-135.
- KADIROV, I. (1995). "Akn" Maddesi, *Manas Entsiklopediya*, c. I. Bişkek, s. 71-72.
- KARIYEVA, Anarkül (2011). *Cazgıç Akındar cana Kırgız Tarihü (XIX. k. XX. k. Başı)*, Bişkek.
- KAYIPOV, Sulayman (2009). *Folklor Üzerine Yazılar*, Bişkek.
- KOYLUBAYEV, Keldibek (2010). *Cazgıç Akındarın Çıgarmaçılığı (Moldo Niyaz, Moldo Kılıç, Aldaş Moldo)*, Karakol.
- KÖPRÜLÜ, Fuad (2012). *Edebiyat Araştırmaları I.*, Ankara: Akçağ.
- KÖSE, Nerin (2002). "Kırgız Tarihinde Bir Kadın General: Kurmancan Datka", *Milli Folklor*, S. 54. s. 55-62.
- MOLDO NİYAZ (1993). *Sanat Dıgarasttari*, (Haz. Sooronov, O.), Bişkek: Uçkun.
- MUKASOV, A. (1995). "Comok Başı". *Manas Entsiklopediya*, c. I, s. 223. Bişkek.
- OBOZKANOV, Abdısalam (2006). *Tökmölüktün Başatı, Kalıptanuu Etaptarı cana Sinkrettüü Tabiyatı*, Bişkek.
- OSMONOV, Ö.C. (2004). *Kırgızstan Tarihi*, Bişkek: Biyiktik.
- SOORONOV, Omor. (2009). *Kol Cazmalar Cönündö Söz: Makalalar*, c. I., Bişkek: Turar.
- TİLLEBAYEV, Sadık Alahanoviç. (2004). *Beş Moldo (Moldo Niyaz, Nurmoldo, Moldo Kılıç, Aldaş Moldo, Moldo Bağış)*, Bişkek.